

İSLÂM HUKUKUNDA CEZA EHLİYETİ AÇISINDAN YAŞ KÜÇÜKLÜĞÜ*

Mücahit ÇOLAK **

ÖZET

Çalışmamızın giriş kısmında genel olarak ehliyet kavramı üzerinde durulmuş, İslâm hukuk doktrininde ehliyet dini, hukukî ve cezaî açıdan incelenmiştir.

Ceza ehliyetinin tanımı yapılarak tahakkuk şartları incelenmiş, ceza ehliyetinin varlığı için temel iki şart olan temyiz ve buluğ kavramları ele alınmıştır. İslâm hukuk doktrininde buluğ yaşı konusundaki farklı değerlendirmelere değinilmiştir.

Ceza ehliyeti açısından çocuğun tasarrufları araştırılmış, verdiği zararlardan hukukî açıdan sorumlu olduğu, kanuna aykırı fiillerinden ise cezaî olarak sorumlu olmayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ceza ehliyeti, yaş küçüklüğü, temyiz, buluğ.

ABSTRACT

Childhood in the Context of the Criminal Capacity

In the introduction of our study, we have tried to explain "the capacity" as the term and the capacity in Islamic Law Doctrine in the senses of religion, legality and penalty.

Here the definition of "criminal capacity" was also defined having researched its conditions as well as the conditions of criminal capacity, that is, *compos mentis* and puberty. We have given the opinions about puberty in Islamic Law Doctrine too.

Finally, in this study, it was investigated that transactions of child in the point of criminal capacity and we have concluded that child is responsible from damages, but not responsible from his/her illegal acts as penalty.

Key words: Criminal capacity, Childhood *compos mentis*, puberty.

* Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
(e-Posta: muc.colak@gmail.com)

** Bu çalışma yazarın "İslâm Hukukunda Ceza Ehliyetini Etkileyen Durumlar" konulu doktora çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

I - Giriş

İnsanın şer'î hitaba ehil ve muhatap oluşu, kısaca akıl denilen anlama, düşünme ve ona göre davranma kabiliyetine sahip bulunması sebebiyledir. İnsanın bu anlamdaki ehliyet ve sorumluluğuna usulcüler "ehliyyetü'l-hitâb" adını verirler. Ehliyet, dinî ve hukukî hükmün doğmasının ve geçerliliğinin ön şartıdır. İslâm hukukunda insan hayatı hukukî kişiliğin başlamasından itibaren ehliyet açısından çeşitli dönemlere ayrılır. Her bir dönem için farklı kurallar belirlenmeye, ehliyet de bu dönemlere uygun adlandırma ve ayırmalara tabi tutulmaya çalışılır.

Günümüz hukuk sistemlerinin birçoğu, hukukun düzenlediği alanları göz önünde tutarak, bir takım kıstaslara göre ehliyeti, medenî, cezaî, siyasî, evlenme ve ticarî ehliyet gibi değişik şekillerde tasnif etmişlerdir.¹

II - Ehliyetin Tarifi ve Kısımları

Ehliyet, lügatte salâhiyet, lâyık ve yeterli olmak, herhangi bir işi yapmakta salâhiyetli olmak anlamlarına gelir.²

Terim olarak ise, Şâri'in şahısta takdir ettiği, kişiyi hak ve sorumlulukların muhatapı olmaya uygun bir mahal haline getiren vasıftır.³

Dinî ve dünyevî hayata ait kuralların iç içe olduğu İslâm hukukunda ehliyet kavramının alanı genişletilmiş, dînî, hukukî ve cezâî ehliyete teşmil edilmiştir.⁴ İslâm hukuk doktrininde ehliyet "vücub ehliyeti" ve "eda ehliyeti" şeklinde iki ana safhaya ayrılır. Kişinin dinî ve hukukî bir hükme muhatap oluşu, söz ve davranışlarının sonuçları, hangi tür dinî ve hukukî işleme ne ölçüde ehil ve muhatap olduğu bu devreler içinde ayrı ayrı incelenir.⁵

1 Şener, Esat, *Hukuk Sözlüğü*, Seçkin Yay., Ankara, 2001, s.187.

2 İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, ty, XI, 29, 30.

3 Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz b. Ali, *Mir'âtü'l-Usûl Şerhü Mirkâti'l-Vusûl*, Basın Ofset, İstanbul, 1966, s. 591; Ezbîde, Ali Ramazan Muhammed, *En-Nazariyyetü'l-Âmme li'l-Ehliyye Dirâse Mukârene Beyne's-Şerî'a Ve'l-Kânun*, El-Menşeeetü'l-Âmme li'n Neşr ve't- Tevzî' ve'l-İ'lân, Trablus, 1984, s. 19,20; Şeyhli, Şamil Reşid Yasin, *Avârıdu'l-Ehliyye Beyne's-Şerîati Ve'l Kanun*, Matbaatu'l-Ânî, Bağdat, 1394/ 1974, s. 18; Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yay., İstanbul, 1991, I, 178.

4 Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, Çev. Baha Arıkan, byy., Ankara, 1956, II, 316.

5 Bardakoğlu, Ali, "Ehliyet", DİA, İstanbul, 1994, X, 534.

A- Vücub Ehliyeti

Vücub ehliyeti, kişinin lehine olan hakların sübutu, aleyhine olan hakların vücubiyeti olarak tarif edilmiştir. Mesela kişinin kendine düşen miras payına hak kazanması, kendisi için satın alınan ve bağışlanan bir şeyin mülkiyetini edinmesi gibi hakların iktisabı, haksız fiillerden doğan tazmin yükümlülüğü gibi borçların üstlenilmesi kişinin vücub ehliyetine dayanmaktadır. Çocuğun, üzerine düşerek zarar verdiği malı, kanunî temsilcisi çocuk adına tazmin eder. Çünkü mazeretler zarar verilen şeyin masumiyetini ve dokunulmazlığını etkilemez.⁶

Vücub ehliyetinin dayanağı insan olmadır. Cenin için ise eksik olup sağ doğumla tamamlanır. Bu ehliyet karşısında insanın, kadın, erkek, cenin, çocuk, bâliğ, reşid, akıllı ya da akıl hastası, sefih veya reşid olmasının ehliyeti gidermeye etkisi yoktur. Bu nedenle cenin için aleyhine olan konularda bu durum varlığını sürdürmezken; miras, vasiyet ve nesep gibi konularda varlığını korur.⁷

Vücub ehliyeti insanın hayatının sonuna kadar devam eder. Ölen kişi haklara ve borçlara ehil olma özelliğini yitirdiği için yeni bir hakkın veya borcun doğması düşünülemez. Ölüm, kişinin şahsiyetinin ve mülkiyetinin sona ermesinin başlangıcıdır. Ancak sağlığında yaptığı hukukî işlem veya fiillerin olumlu veya olumsuz sonuçları ölümden sonra meydana gelirse sadece bunlar bakımından ölümlü kişiliğinin hükmen bir müddet daha devam ettiği kabul edilir. Başka bir ifadeyle hak ehliyeti ve zimmet, kişinin ölümden önceki hayatı ile ilgili bazı işlere bağlı olan hakların tasfiyesine kadar devam eder. Bu itibarla Hanefî'ler bu ehliyetin bazı durumlarda ölümden sonra da geçici bir süre devam ettiği görüşündedirler.⁸

6 Hudarî Beg, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, el-Mektebetü't- Ticâriyyetü'l Kübrâ, Mısır, 1969, s. 91; Hallâf, Abdulvehhâb, *el-Ehliyye ve Avâriduhâ fi's-Şeriatil-İslâmiyye*, Matbaatu'n-Nasr, Mısır, 1374/1955, s. 5; Kubeyisî, Muhammed b. Mesûd, *es-Sağîr Beyne Ehliyyetil-Vücûb ve Ehliyyetil-Edâ*, İdâretü İhyâit-Turâsîl-İslâmiyye, Katar, ty., s. 93.

7 Abdulazîz Buhârî, b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-Esrâr alâ Usûli'l- Pezdevî*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, 1992, IV, 265; Hallâf, a.g.e., s. 11; Zeydân, Abdülkerim, *el Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, Dersaadet, İstanbul, t.y, s, 102; Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-Fıkhü'l-Âmm*, Dâru'l-Fıkr, Dimaşık, 1968, II, 740; Uzunpostalcı, Mustafa, "Cenin", DİA, İstanbul, 1993, VII, 369.

8 Abdulazîz Buhârî, "a.g.e" IV, 265; Cebûrî, Hüseyin Halef, *Avârdu'l-Ehliyye İnde'l-Usûliyyîn*, Merkezü Buhûsi'-Dirâsil-İslâmiyye, Mekke, 1988, s. 93; Karaman, a.g.e., I, 175; Bardakoğlu, "Ehliyet", X, 535.

B- Eda Ehliyeti

Kişinin iradî tasarruflarında din ve hukuk açısından salahiyetli olması ve kişinin kendisi için hak ve borç doğuran hukuki işlemleri yapabilme yetkisidir. Eda ehliyetinin varlığı için birtakım şartlar gerekmektedir. Bu itibarla bütün insanlar eda ehliyeti bakımından aynı konumda değildirler. Kişi bu ehliyeti ancak belirli niteliklere sahip olduğu anda kazanır ve bu ehliyete sahip olan kişinin söz ve fiillerine hukuki açıdan itibar edilir. Bu ehliyete sahip bulunan kişi hiçbir kimsenin rıza beyanını almaksızın leh ve aleyhine olan her türlü işlemlerini yapabilir, kendi beyanıyla hak edebilir ve borç altına girebilir.⁹

1- Eda Ehliyetinin Dayanağı

Eda Ehliyetin dayanağı akıl ve temyizdir.¹⁰ Teklifi hükümlerden kastedilenin tam olarak anlaşılabilmesi aklın olgunlaşması ile mümkündür. Eda ehliyetinin tekemmülü için tek başına temyiz yetmemektedir. Çocukta temyiz olmasına rağmen aklî olgunluğu tamamlanmadığından eda ehliyetinin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Pezdevî, ehliyetin menatını (dayanağını) hitabı anlama gücüne dayandırmıştır.¹¹ Bu itibarla kişi temyiz gücüne ve hitabı anlama kudretine ulaşmadan eda ehliyetinin varlığı mümkün değildir. Zira akıl, Şâri' tarafından yöneltilen hitabı anlamaya, yapılan işlerin sonucunu idrak etmeye, hayırla şerri birbirinden ayırmaya vesiledir.¹² Bu nedenle sorumluluk için akıl ve anlayış şart koşulmuştur. Akıl ve anlayışı olmayan varlıklara hitabın yöneltilmesi imkânsızdır. Akıl olmadan hitabın anlaşılması imkânsız olduğundan ehliyetin varlığında da akla itibar edilir. Netice olarak eda ehliyetinin temelinde akıl, irade ve anlama gücü bulunmakta ve bulûğla sabit olmaktadır.¹³

9 Zeydân, a.g.e., s, 100; Hudarî Beg, a.g.e., s, 91; Cebûrî, a.g.e., s, 113; Şeyhli, a.g.e., s, 18; Ezbîde, a.g.e., s, 28; Ebu Zehra Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, trc. Abdülkadir Şener, Fon Matbaası, Ankara, 1979, s, 285; Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Basım, İstanbul, 1996, s, 236.

10 Abdulazîz Buhârî, a.g.e., IV, 264; Hudarî Beg, a.g.e., s, 91; Cebûrî, a.g.e., s, 115; Ebu Zehra, Muhammed, *el-Milkiyye ve Nazariyyatü'l-Akd fi's-Şeriatil-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, t.y, s, 281.

11 Pezdevî, Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. Hüseyin, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Ma'rifetil-Usûl*, I-IV, (*Keşfü'l-Esrar*), Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, 1992, IV, 264.

12 Cebûrî, a.g.e., s, 73.

13 Şâtîbî, Ebu İshak İbrâhîm b. Mûsâ el-Lahamî, *el-Muvâfakât fi Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y, I, 136; Şeyhli, a.g.e., s, 80; Ezbîde, a.g.e., s, 29; Cebûrî, a.g.e., s, 82.

2-Eda Ehliyetinin Kısımları

Eda ehliyeti aklın durumuna göre “kâmil/tam” ve “kâsır/eksik” olmak üzere iki kısımda değerlendirilir.¹⁴

a- Tam Eda Ehliyeti

Tam eda ehliyeti akıllı bir insanın bulûğdan sonraki halini ifade ettiğinden bu safhada aklî olgunluk ve bulûğun tahakkuku aranır. Bu ehliyete sahip olan kimse her türlü hukuki işlemleri yapabilir.¹⁵

Tam eda ehliyetinin üç unsuru vardır: Birinci unsur kişinin akıllı olmasıdır. Kişinin yaptıklarının sonuçlarını idrak edebilmesi, kârlı olanı zararlı olanı ayırt edebilmesi için akıllı olması ilk şarttır.

İkinci unsur, kişinin bulûğ çağına gelmiş olmasıdır. Bu çağa gelmiş olma biyolojik bir olgunluğu ifade etmektedir. Biyolojik olgunluk ise her şahısta farklı yaşlarda olmaktadır. Bu sebeple İslâm hukukunda bulûğ çağına gelmiş olmak için tek bir yaş belirlenmemiş, her iki cins için alt ve üst sınırlar tespit edilerek bu sınırlar arasında her şahıs için biyolojik olgunluğun gerçekleşmesi aranmıştır.

Üçüncü unsur ise “rüşd” ile ifade edilen aklî ve fikrî bir olgunluktur. Burada kastedilen, kişinin mallarını koruma ve idare etmede gerektiği gibi davranmasıdır.¹⁶ Bunun zıddı kişinin malını gerektiği gibi idare edememesi, gereksiz yerlere harcamasıdır. Bulûğ biyolojik, rüşd ise, aklî ve fikrî bir olgunluğu ifade eder. Kişi reşid olmadan mali yönü olan hukuki işlemler bakımından tam ehliyetli kabul edilemez.¹⁷

İslâm hukukçuları, rüşd için muayyen bir yaş üzerinde ittifak etmişlerdir. Rüşdün, çoğu kere bulûğla birlikte gerçekleştiği göz önüne alınarak bâliğ olan kimsenin genelde reşid de olduğu, çoğu kere düşünölmüştür. Ancak esas olan, bâliğ olan kimsenin reşid hale gelip gelmediğinin araştırılmasıdır. Bâliğ olan kimse, mallarını koruma ve idarede yeterli olgunluğa ermemişse, bulûğa ermiş olması tam ehliyet için yeterli olmamakta, malının kendisine teslimi için mutlaka rüşd şartının gerçekleşmesi aranmaktadır.¹⁸

14 Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Marife, Beyrut, t.y, II, 333; Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, *İslâmda Şahsiyet Hakları*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1996, s, 59.

15 Cebûrî, a.g.e., s, 121; Ezbîde, a.g.e., s, 32.

16 Bk. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Hikmet Yayınları, İstanbul, t.y, md. 981, 982.

17 Aydın, a.g.e., s, 236, 237.

18 Mecelle, md. 981, 982; Aydın, a.g.e., s, 238.

Kişide, asıl olan ehliyetin varlığıdır. Muhakeme esnasında suçluda ehliyetin varlığını etkileyen bir durumdan şüphe edildiğinde, hâkimin ehliyetin tespiti için tahkikat yaptırması gerekir.¹⁹ Maiz, Hz. Peygamber'e gelerek zina ikrarında bulununca Hz. Peygamber bu ikrarını kabul etmeyip aklında herhangi bir hastalığın olup olmadığını tespit için araştırma yaptırdığı ve akıl hastası olmadığını tespit edildiği rivayet edilir.²⁰ Hz. Peygamberin bu tavrından hareketle Hanefiler, had cezasını gerektiren suçların ikrarında kişinin akli yönden araştırılması gerektiği görüşüne varmışlardır.²¹

b - Eksik Eda Ehliyeti

Bu dönem kişinin temyiz yaşından bulûğa kadar olan dönemdir. Temyize ulaşmamış çocuk eda ehliyetinden mahrumdur. Mümeyyiz çocuk akli olgunluğa ulaşmadığından ve bedenî kuvveleri noksan olduğundan eksik ehliyetli kabul edilmiştir.²²

Tam eda ehliyeti için aranan unsurlardaki bazı eksiklikler, ehliyeti tamamen ortadan kaldırırsa da, bazıları bu sonucu doğurmaz. Bunun yerine ehliyeti sınırlı hale getirir. Akıl unsuru bulunduğu halde bulûğ unsurunun bulunmaması da böyledir. İşte bu durumlarda kişinin eksik ehliyetinden bahsedilir. Çünkü bu kişilerin tamamen ehliyetsiz olmaları ve hiçbir hukuki işlemi yapamamaları söz konusu değildir. Ancak bazı hukuki işlemleri kendi başlarına ve bazılarını da kanuni temsilcilerinin yardımlarıyla yapmaları esası benimsenmiştir.

III -Ceza Ehliyeti

Ceza ehliyeti: Cezaî sorumluluğa ehil olma ve ceza ile yükümlü tutulabilme halidir. Kişinin emredilen fiili terk veya yasaklanan fiili işleme sonucunda gereken cezayı alabilme ve cezanın infazı için şart olan bir vasıftır.²³

19 Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Çağrı Yay., İstanbul, 1983, IX, 92; İbnü'l-Hümâm, Kemaleddîn Muhammed, *Şerh'u Fethi'l Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y, V, 220; Rıza, Hüseyin Tefkik, *Ehliyyetü'l- Ukûbe fi's-Şer'ati'l-İslâmiyye ve'l Kânûni'l- Mukâran*, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahire, 1964, s, 170.

20 Müslim, en-Nisabûrî, *el-Câmiü's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Hudûd, 22; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es- Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Hudûd, 23.

21 Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 92; Kâsânî, Alâu'd-Dîn Ebu Bekr, *Bedâiü's-Sanâ' fi Tertibi's-Şerâ'i'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y, VII, 51; Rıza, *a.g.e.*, s, 169.

22 Serahsî, Usûl, II, 340; Cebûrî, *a.g.e.*, s, 120; Kubeysî, *a.g.e.*, s, 101; Hallâf, *a.g.e.*, s, 13.

23 Rıza, *a.g.e.*, s, 3, 33; Geniş bilgi için bk. Atmaca, Talip, *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyeti*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002, s, 31, 32.

Cezanın verilebilmesi, suçun işlenmesi anında ehliyetin varlığına bağlıdır.²⁴ Cezaî hükmün uygulanması teklife bağlı olup, teklif olmadan cezaî hükmün uygulanması mümkün değildir.²⁵ Kastedilen aynı olmakla birlikte Hanefî'lerin "ehliyyetü'l-ukûbe/ceza ehliyeti"²⁶ kavramını diğer mezheplerdeki hukukçular "teklif" kavramı ile ifade etmişlerdir.²⁷

Ceza ehliyeti kişilerin sorumluluk ve cezalarının belirlenmesinde vazgeçilmez bir unsurdur. Bu itibarla cezaî sorumluluk maddi, kanunî ve manevî yönüyle kişiyi ilgilendiren sebeplere dayanır. Kişinin suç ve ceza ile olan bağı ehliyet ile tebeyyün eder. Bu nedenle akıl ve iradeye arız olan –küçüklük, şuur karışıklığı ve akıl hastalığı gibi- durumlar, ehliyeti yok eden arızalardandır.²⁸

Pozitif hukukta ise, "Cezâî ehliyet": Cezayı gerektiren fiilde bulunan şahsın cezalandırılabilmesi yeteneği,²⁹ olarak tanımlanmıştır. Kanunun suç saydığı bir fiilden dolayı bir şahsın cezalandırılabilmesi için onun sorumlu olması lazımdır. Cezaî sorumluluk ise o şahsın, ceza hukuku bakımından *ehliyeti hâiz* bulunması ve suçun kendisine *isnad edilebilmesi* hallerinde vardır.³⁰ İşlenen fiilin ceza hukukunda bir netice doğurması için failin işlediği fiili fark ve temyiz edebilecek idrak ve kabiliyet hassası, sonra da neticesini arzu ederek fiili işlemiş olması yani serbest irade ve şuur ile fiilin sonucunu arzu etmiş olması aranır. Ceza hukukunda birinci hale ehliyet, ikinci hale de mesuliyet denir. Yaş küçüklüğü, akıl hastalığı ve akıl zayıflığı idraki yok etmesi veya azaltması itibarı ile ehliyete; Kast, meşru müdafaa ve ızdırar hali gibi haller ise mesuliyete müessir amillerdir.³¹ Şu halde kendisine bir kusur isnadı mümkün bulunan sorumlular ile sorumlu olmayanları ayırmak gerekir. Ceza, ancak sorumlular hakkında tertip olunur. Sorumlu olmayan suç faillerine gelince, bunlar hakkında küçükler için uslandırma, akıl hastaları için tedavi tatbik edilir.³²

24 Rıza, *a.g.e.*, s, 49, 269.

25 Rıza, *a.g.e.*, s, 177.

26 İbnü'l- Hümâm, *a.g.e.*, V, 236.

27 Gazâlî Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mustasfâ min İlmî'l-Usûl*, Dâru's-Sâdir, Beyrut, 1364, I, 90; Rıza, *a.g.e.*, s, 33.

28 Rıza, *a.g.e.*, s, 5.

29 Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Türk Medeni Hukuku, Başlangıç ve Şahsın Hukuku*, c. I, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1948, I, 60; Şener, Esat, *a.g.e.*, s, 187.

30 Taner, Tahir, *Ceza Hukuku*, (Umumî Kısım), Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1949, s, 301.

31 Öner, Hamdi, "Ceza Hukukunda Ehliyet ve Mesuliyet", Adliye Ceridesi, sy. XI, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1943, s, 954.

32 Taner, *a.g.e.*, s, 78.

IV- Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü ve Aşamaları

İslâm hukukçuları bir fiilin suç olarak değerlendirilmesi için failinde akıl ve bulûğ şartını aramışlardır. Bu şartları haiz olmayan çocukta cezai ehliyetin yokluğuna binaen hakkında hüküm sabit olmaz.³³

Hz. Peygamber'in "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: Ergenlik çağına gelinceye kadar çocuk,..."³⁴ Hadisi çocukta cezaî sorumluluğun bulunmadığını belirtmektedir. Bu hükümden hareketle çocuğun işlediği adam öldürme ve yaralama fiillerinde ödenmesi gereken diyet, işlediği fiile karşılık olmayıp meydana gelen zarara karşılıktır.³⁵

Pozitif hukukçuların bu konudaki değerlendirmeleri ise şöyledir: Yaşın ceza hukukunda ve cezaî sorumlulukta önemli bir yeri vardır. Kanunun aradığı yaş sınırına henüz gelinmemiş olması³⁶ demek olan yaş küçüklüğü, cezaî mesuliyete tesir eden sübjektif sebepler içinde yer alır. Bu kavram daha çok suçun manevi unsuru, yani kusurlulukla bağlantılı olmaktadır.³⁷

Çok eski zamandan beri isnad yeteneğinde etkili olduğu kabul edilen yaş küçüklüğünün bu yeteneği kaldırıcı veya azaltıcı etki yapmasının sebebi, anlayabilme gücünün ancak zamanla ve yaşın ilerlemesiyle kemale erdiği ve bu sebeple bütün kanunlar, belirli bir yaş sınırına erişemeyen küçüklerin isnad yeteneğine sahip olmadıklarını kabul etmişlerdir.³⁸

İnsan mahiyeti gereği sürekli küçük kalmadığından, küçüklük arızî bir sıfat olarak değerlendirilmiştir.³⁹ Biyolojik gelişme ile birlikte akıl ve irade gelişimi de sürmektedir. İnsanın hareketleri aklın gelişmesi ile olgunlaşır. Aklın bu gelişim süreci nazara alınarak cezaî sorumluluk kuralları konulmuştur. Bu

33 Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 39, 197; İbnü'l- Hümâm, *a.g.e.*, V, 356; İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Hâşiyetü Reddî'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru-lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1987, III, 14; Rıza, *a.g.e.*, s, 220; Çolak, Mücahit, *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyetini Etkileyen Durumlar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003, s, 50.

34 Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Hudûd, 22, Talâk, 11; Ebu Dâvûd, Hudûd, 17; Ahmed, b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, I, 118; VI, 100, 101.

35 Abdulazîz Buhârî, *a.g.e.*, IV, 381.

36 Yılmaz, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Yay., Ankara, 1996, s, 880.

37 Şensoy, Naci, "Çocuk Suçluluğu - Küçüklük - Çocuk Mahkemeleri Ve İnfaz Müesseseleri" İ.Ü.H.F.M, c. XV, sy. 1, İstanbul, 1949, s, 574.

38 Dönmezer, Sulhi- Erman, Sahir, *Nazarî ve Tatkikî Ceza Hukuku*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1999, II, 158.

itibarla aklın bulunmadığı dönemde cezaî sorumluluk da bulunmamaktadır. Aklın zayıf olarak bulunduğu dönemde ise sorumluluk, tedip/uslandırma açısından olup cezaî bakımdan herhangi bir müeyyide uygulanmamaktadır. Aklın tam olarak olgunlaştığı dönemde ise insan, suç teşkil eden fiillerinden cezaî bakımdan sorumludur.⁴⁰

Yaş küçüklüğü bulûğa kadar olan dönemi içine aldığından ve çocuk bulûğdan önce temyiz vasfını kazanabildiğinden bu dönemi doğumdan temyiz çağına ve temyiz çağından bulûğa kadar olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

A -Doğumdan Temyiz Çağına Kadar

Bu dönem, doğumdan yedi yaşın bitimine kadar olan dönemdir. İslâm hukukunda çocuğun genelde yedi yaşında temyiz gücü kazandığı görüşü hâkim ise de bu, genel ve objektif bir ölçü getirmeyi hedefleyen bir yaklaşım olup her olayın mahiyetine göre çocuğun temyiz gücünün bulunup bulunmadığı ayrıca değerlendirilebilir.⁴¹ Temyiz, iyiyi kötüden⁴² faydayı zarardan, hayrı şerden ayırabilme kabiliyetidir.⁴³

Pozitif hukukçular ise temyizi, fiilin suç teşkil edip etmediğini yani hareketlerin tesir ve neticelerini, sebep ve sonuçlarını anlayabilme, yasak olan veya olmayan şeyleri birbirinden ayırabilme kudreti olarak tanımlamışlardır. Diğer bir ifade ile failin bir suç işlediğinin, yaptığı hareketin bazı cezaî müeyyideleri davet eylediğinin farkında olması keyfiyetidir. Bu itibarla muayyen bir yaşa gelmedikçe temyiz kudretini kazanamayan küçüklerin cezaî sorumluluğu yoktur.⁴⁴ Akıl, Şâri' tarafından yöneltilen hitabı anlama kudreti ve teklifin dayanağı kabul edilmiştir.⁴⁵ Çocuğun mükellef olmayışı aklî olgunluğa ulaşamadı-

39 Cebûrî, *a.g.e.*, s, 133.

40 Udeh, Abdülkadir, *et- Teşri'u'l-Cinâi'l-İslâmî, Mukârenen bi'l-Kânûni'l-Vad'î*, Beyrut, 1993, I, 600; Ebu Zehra, *el -Cerîme ve'l-Ukûbe fi'l- Fikhi'l-İslâmî (el-Cerîme)*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, b.y, t.y, s, 411.

41 Bardakoğlu, "Ehliyet", X, 536.

42 3. Âl-i İmran, 179.

43 Zerkâ ,Mustafa, *a.g.e.*, II, 759.

44 Taner, *a.g.e.*, s, 305; Şensoy, *Çocuk Suçluluğu*, s, 591; Dural, Mustafa, *Türk Medenî Hukukunda Gerçek Kişiler*, Okan Yay, İstanbul, 1984, s, 61.

45 Âmidî, Seyfuddîn, *el- İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Müessesetu'l Halebî, Kahire, 1967, I, 138; Hudarî Beg, *a.g.e.*, s, 88.

ğındandır.⁴⁶ Akıl mutlak olarak kullanıldığında, işin sonunu idrak etme, hayır ve şerri birbirinden ayırma olarak tarif edilmiş ve ehliyetin dayanağı olarak kabul edilmiştir.⁴⁷ Diğer bir ifade ile insanın her çeşit faaliyetinde doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayıran bir güç olarak tanımlanmıştır.⁴⁸

Mümeyyiz veya gayrı mümeyyiz çocuğun cezaî ehliyetinin bulunmaması demek, had veya ta'zir cezasını gerektiren bir suç işlediğinde cezalandırılmaması demektir. Ancak, başkasına verdiği zarardan doğan tazminatı ödemekle sorumludur⁴⁹. Vücub ehliyeti zimmete ve hukukî kişiliğe, edâ ehliyeti ise akıl ve temyiz gücüne dayanır.⁵⁰ Çocuk mükellef olmadığı halde tazminle yükümlü olması onun fiili ile değil mal ve zimmeti ile ilgilidir.⁵¹ Kısası gerektiren suçlar ise şahıs haklarına yönelik suçlar olduğundan bu tür suçları işleyenler cezaî ehliyete sahip olmadığına kısas ile cezalandırılmazsa da diyetle sorumlu tutulmuşlardır.⁵² Cezadan kurtulmak için, suçun çocuklara işletilmesi durumunda çocuk suça zorlanan bir alet gibi değerlendirilmiş, cezanın zorlayan veya emredene uygulanacağı belirtilmiştir.⁵³

Bu dönemdeki çocuk aklî olgunluğun eksikliği nedeniyle Şâri'in hitabını anlayamama ve bünyesinin zayıflığından dolayı mükellef değildir. Zira "*Allah her şahsa, ancak gücü yettiği kadar sorumluluk yükler*"⁵⁴ ayeti de mükellefiyet-güç dengesindeki temel kuralı belirtmekte ve hiç kimsenin gücünün yetmediğinden sorumlu olmayacağını ifade edilmektedir.⁵⁵

Bu dönemde, çocuk vücub ehliyetine sahip olmakla birlikte edâ ehliyetinden mahrumdur. Çünkü vücub ehliyetinin esasını hayat; edâ ehliyetinin esa-

46 Âmidî, *a.g.e.*, I, 139.

47 Rıza, *a.g.e.*, s, 81.

48 Bolay, Süleyman Hayri, "*Aklî*", DİA, c. II, İstanbul. 1989, II, 238.

49 Cebûrî, *a.g.e.*, s, 136.

50 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, 627; Bardakoğlu, "*Ehliyet*", X, 536.

51 Zuhaylî, Vehbe, *Usûlü'l-Fıkh, Dâru'l-Fikr, Dimaşk*, 1986, I, 159.

52 Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 252; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebu Muhammed b. Ahmed, *El-Muğnî*, Dâru'l-hyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1984, VII, 677, 678; Aydın, *a.g.e.*, s, 190.

53 Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 39; Abdulazîz Buhârî, *a.g.e.*, IV, 388; Senhûrî, Abdürrezzak Ahmed, *Mesâdiru'l-Hak fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Ma'hadu'd-Dirâsâti' l-Arabiyyeti'l-Âliyye, Kahire, 1954, II, 207.

54 2. Bakara, 286.

55 Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, I, 733; Cebûrî, *a.g.e.*, s, 135.

sını ise temyiz kudretiyle birlikte akıl teşkil eder. Çocuk hayat sahibidir, fakat temyiz gücü olmadığından hiçbir sözlü tasarrufu geçerli değildir. Allah hakları konusunda sorumlu olmayıp kul haklarının da mâlî kısmından sorumludur.⁵⁶

Çocuk temyiz çağına ulaşmış, hitabı mücmel olarak anlayacak güce sahip olmadıkça, eda ehliyetinden bahsedilmez. Zira bu dönemdeki çocuk ne hitabı anlayacak akli olgunluğa ve ne de cezaya tahammül edebilecek bedenî güce sahiptir. İşledikleri fiiller müeyyideyi gerektirse bile, cezalandırılmayıp had ve kısas ve tazir cezaları uygulanmaz.⁵⁷ Çocuk ve akıl hastasının kastı ise hata olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemdeki çocuk mala, cana ve vücut bütünlüğüne karşı işlediği haksız fiillerinden sadece mâlî olarak sorumludur. Çocuğun ve akıl hastasının kastının hata olarak değerlendirilmesi, ehliyeti haiz kişinin hatası gibi değildir. Bunlarda ehliyet olmadığından hataları, bâliğ kişinin hatasından daha aşağı seviyededir.⁵⁸

B- Temyiz Çağından Bulûğa Kadar

Temyiz gücünün bulunup bulunmadığı, bir bünye meselesi olmaktan çok, akîl melekelerinin gelişmesine bağlı bir haldir. Bu sebeple, çocuğun bedenî hal ve gelişmesini değil, yaptığı fiilin hukukî anlamını kavrayabilecek derecede “ruhî ve dimağî bir gelişme” gösterdiğine dair inceleme yapılması gereklidir.⁵⁹ Bu devre temyizden itibaren kişinin hem biyolojik (cismen) hem de psikolojik (aklî ve rûhî) bakımdan olgunlaşmasına (bulûğ) kadar devam eder.⁶⁰

Temyiz kudretine sahip küçükler, mümeyyiz olmayan çocukların anlamadıklarını anlasalar bile, anlayışları akîl olgunluğa ulaşmış kişilerden aşağı derecededirler. Mümeyyiz çocuk bulûğ çağına yaklaşmış olsa bile teklif şartları teşekkül etmediği için eksik eda ehliyetine sahiptir.⁶¹ Temyiz birdenbire ortaya çıkan bir durum olmayıp tadrîcen gelişen bir dönemdir. Temyiz çağının

56 Koçak, Muhsin, “Ehliyete Tesiri Açısından Sarhoşluk”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. V, 91-120, Samsun, 1991, s. 93.

57 Zerkâ Mustafa, a.g.e., II, 742; Udeh, a.g.e., I, 601; Şeyhli, a.g.e., 87; Bardakoğlu, “Ehliyet”, X, 536.

58 Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI, 87; Serahsî, *Usûl*, II, 295; Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd, *El-İhtiyar, Li Ta'lîl'l-Muhtar*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1987, V, 41; Hallâf, a.g.e., s. 14.

59 Dönmezer- Erman, a.g.e., II, 161.

60 Şener, Mehmet, *İslâm Hukukunda Velâyet*, D.E.Ü.İ.F.D, İzmir, 1986, III, 167.

61 Âmidî, a.g.e., I, 139; Hudaî Beg, a.g.e., s. 92.

başlangıcı için belli bir yaş olmadığı gibi tabii bir işarette yoktur. Çocuğun bünye yapısı, zekâsı ve aklî yönden gelişmesine göre erken ya da geç olabilir. Bu durum ise çocuğun düşünce ve fiillerinde görülen dengeli hareketlerinden anlaşılabilir.⁶²

Mütekaddimîn İslâm hukukçuları temyiz için belirli bir yaş belirlemedikleri halde müteahhirin hukukçular temyiz devresinin başlangıcı için sabit bir yaşın itibar edilmesine, “*çocuklarınız yedi yaşında iken onlara namaz kılmalarını emrediniz*”⁶³ hadîs-i şerîfinden hareketle, normal ve tabii şartlarda yedi yaşından itibaren temyiz başlanabileceğine delâlet ettiği hükmünü çıkarmışlardır.⁶⁴

Bu dönemdeki küçüğün hiçbir cezaî sorumluluğu söz konusu değildir. Teklîfî hükümler açısından mümeyyiz olmayan çocukla arasında fark yoktur. İşledikleri fiillerin mahiyetleri ne olursa olsun kendilerine ne had ve ne de tazir cezası tatbik olunabilir. Gayr-ı mümeyyiz çocukları mümeyyiz çocuklardan ayıran en mühim fark mümeyyiz küçüklere te'dîbi mahiyette tazir uygulanırken, gayr-ı mümeyyiz küçüklerin te'dîbî mahiyette dahi hiçbir cezaî sorumluluklarının olmamasıdır.⁶⁵

Bir kısım İslâm hukukçuları taziri ceza ve terbiye maksatlı olmak üzere ikiye ayırıp çocuğun terbiye (eğitim) maksatlı tazire muhatap olabileceği, ancak ceza maksatlı tazire muhatap olamayacağı görüşündedirler.⁶⁶

Bu dönemdeki çocuğun kanuna aykırı fiillerinden dolayı çocuğa uygulanacak eğitim, çocuğun yaşadığı çevre, aldığı terbiye, eğitim seviyesi ve ailesinin durumu dikkate alınarak bir uygulamaya gidilmelidir.

Çocuk temyiz çağına geldiğinde yavaş yavaş iyiyi, kötüyü, faydayı ve zararı birbirinden ayırmaya, söz ve fiillerin ifade ettikleri manayı da anlamaya başlar. Bu durum, çocukta noksan (kâsır) eda ehliyetinin başlangıcını veya

62 Zerkâ Mustafa, *a.g.e.*, II, 760; Şener, Mehmet, *a.g.e.*, s, 167.

63 Ebû Dâvûd, Salât, 26; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-Evtâr Şerhu' Münteka'l-Ahbâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, I, 360.

64 Zeydân, *a.g.e.*, s, 95; Zerkâ Mustafa, *a.g.e.*, II, 760; Debû, İbrahim Fâdil, “*el-Âsâru'l-Müterettibe alâ Avâridi'l-Ehliyye*”, *er-Risâletü'l-İslâmiyye*, sy. 168-169, byy, 1984, 163; Selkînî, İbrahim Muhammed, *el-Müyyesser fi Usûli'l-Fikhi'l-İslâmî*, Dâru'l- Fikri'l-İslâmî, Beyrut, 1991, s, 245.

65 Aydın, *a.g.e.*, s, 362; Erbay, Celal, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, Göktürk Matbaası, Baku, 1995, s, 80.

66 Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 64; Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990, s, 372; Rıza, *a.g.e.*, s, 22.

varlığını gösterir.⁶⁷ Hitabı anlama gücü akılla, yerine getirme de bedenle mümkündür. Mümeyyiz çocuktaki bu eksiklik eda ehliyetinin tam olmasına engeldir.⁶⁸ Mümeyyiz çocuk, mümeyyiz olmayan çocuğun anlamadıklarını anlasa bile aklî olgunluğa ulaşan kişinin anladıklarını anlayacak güçte değildir.⁶⁹

Bu dönemdeki çocuğun tasarrufları üç grupta incelenmektedir:

1- Zarar veya zarar ihtimalinden uzak, sırf faydasına olan tasarruflar: Hibe, sadaka ve vasiyeti kabul etmek gibi. Bu tür tasarruflar kanuni temsilcinin iznine bağlı olmadan geçerlidir.

2- Sırf zarar içeren tasarruflar: Çocuğun malını hibe etme, borç verme, malını vakfetme ve istediği gibi harcama türünden olan tasarruflar, tam bir ehliyet sonucunda geçerlilik kazandığından velinin izni olsa bile geçersizdir. Çünkü bu tür tasarruflar sonucu çocuğun malları karşılıksız olarak elinden çıkacaktır. Veli ya da vasinin çocuğun malındaki yetkisi ise dolaylıdır. Çocuğa velayetten maksat onun haklarını koruma ve mallarını muhafaza etmektir. Çocuğun zararına olan tasarruflarına izin vermek ya da bu tür fiilleri onun adına yapmak, velayete aykırı bir durumdur.

3- Çocuğun fayda ve zararına müsait olan tasarruflar: Bu çağda çocuk nakıs eda ehliyetine sahip olduğundan temyizdeki noksanlığı sebebiyle tasarrufları velinin iznine bağlıdır.⁷⁰ Cezaî sorumluluğu tespitinde failin suçu işlediği tarihteki yaşı esas tutulur. Zira suçun vukuu anında ehliyetin varlığı araştırılır. İşlenen suç bir neticeyi meydana getirdiğinde, suç failinin fiili işlediği andaki ehliyetine itibar edilir. Mesela kişi çocukken işlediği cinayeti bâliğ olduktan sonra ikrar etse sadece tazminle yükümlüdür.⁷¹

Kişinin yaptığı hareketlerin sonucunu kavrayabilmesi için en azından temyiz gücüne sahip olması gerekmektedir. Ancak yedi yaşından itibaren edinilmeye başlanan temyiz gücü, kişinin hareketlerinin bütün sonuçlarını kavrayabilmesi için yeterli değildir. Ceza ehliyeti açısından mümeyyiz çocuk, mümeyyiz olmayan çocuk gibi değerlendirilmiş ve bulûğdan önce işlemiş oldu-

67 Cebûrî, *a.g.e.*, s, 141; Şener, Mehmet, *a.g.e.*, s,170.

68 Serahsî, *Usûl*, II, 340.

69 Âmidî, *a.g.e.*, I, 139.

70 Hallâf, *a.g.e.*, s, 10, 15; Cebûrî, *a.g.e.*, s, 120, 141, 142; Aydın, *a.g.e.*, s, 239.

71 Kâsânî, *a.g.e.*, VII, 253; Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dâru'l-Marife li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Lübnan, 1973, VI, 5; Nevevî, Ebu Zekerıyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, byy, t.y, XVIII, 358; *Fetâva'l-Hindiyye*, [Ebu'l-Muzaffer Muhyiddîn Muhammed Bahâdır Alemgîr Avrengzîb tarafından Şeyh Nizam başkanlığında bir heyete hazırlanmıştır.] Dâru'l-Fikr, byy, 1991, II, 149.

ğu suçlara cezaî açıdan herhangi bir müeyyide uygulanmamıştır. Bu sebeple cezaî ehliyet için temyiz gücünün başlaması yeterli görülmemiş, ayrıca belli bir sürenin daha geçerek kişinin iyiyi kötüden ayırma kabiliyetinin iyice yerleşmesi aranmış ve bunun için de ergenlik çağı sınır olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır: Ergenlik çağına gelinceye kadar çocuk..."⁷² ifadesi çocuğun cezaî sorumluluğunun bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu hükme göre, ergenlik çağına gelmiş ve temyiz gücüne sahip olan bir kimsenin cezaî ehliyeti bulunmakta, gayri mümeyyizin bulunmamaktadır.⁷³

Çocuk teklife muhatap olmadığı ve cezaları idrak etmekten aciz olduğu için ceza ehliyeti sabit olmayıp, kanuna aykırı fiilleri de suç olarak vasıflandırılmamıştır.⁷⁴

Sonuç olarak İslâm hukukunda bulûğa ermeyen küçükler tam idrak sahibi olmamaları sebebiyle kanuna aykırı fiillerinden cezaî açıdan sorumlu değillerdir.

V - Bulûğ

Kelime olarak, ulaşmak, kavuşmak anlamına gelen bulûğ, kararlaştırılan bir iş, mekân ve zamanın sonunu⁷⁵ belirtir. Terim olarak ise aklî kuvvelerin karargâhı olan cismâni duyguların olgunlaşmasını ve çocukluğun sonunu ifade eder.⁷⁶

"Bulûğ çağı" tabiri insanlarda çoğalmayı meydana getirmeye yönelik organların inkişafını tamamladığı hayat devresini ifade eder. Cinsî organların gelişmeye başlaması, daha ilk çocukluk çağındadır. Fakat bulûğ çağı tabiri ile bu inkişafın son safhası kastedilir.⁷⁷

72 Buhârî, Hudûd, 22; Ebu Dâvûd, Hudûd, 17; Ahmed b. Hanbel, a.g.e., I, 118; VI, 100, 101

73 Aydın, a.g.e., s, 189.

74 Abdulazîz Buhârî, a.g.e., IV, 273; İbnü'l-Hümâm, V, 272; Rıza, a.g.e., s, 25; Şeltût, Mahmut, el-Mes'ûliyyetü'l-Cinâiyye, Şerh ve Ta'lîk: Ahmed Fethi Behnesî, Müessesetü'l-Halîci'l-Arabî, Kahire, 1987, s, 109.

75 Ebu'l- Bekâ, Eyyub b. Mûsâ el-Huseynî, el-Külliyât Mu'cemü fil-Mustalâhât ve'l-Furûki'l-Lüğaviyye, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, s, 247; İsfahânî, Ebû'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed er-Rağib, Mucemü Müfredâti'l-Elfâzi'l-Kur'ân, thk. Nedîm Mer'aşlî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty, s, 58.

76 Ebu'l-Bekâ, a.g.e., s, 247; İbnü'l-Hümâm, a.g.e., IX, 270.

77 Erem, Faruk, Suç Bilimi Açısından Adalet Psikolojisi, Adil Yay., Ankara, 1997, s, 217.

Bulûğ, idrak manasında da kullanılır. İdrak ise alametleri açığa çıkınca gerçekleşir. Bu alametler erkekte ihtilam olma, kızda ise hayz görme ile başlar.⁷⁸ Ergenlik fizyolojik bir durum olup kişiden kişiye değişiklik gösterir. Fizyolojik olgunlukta sıcak veya soğuk bölgede bulunmanın da etkisi vardır. Bu sebeple İslâm hukukçuları ergenliğe bir alt, bir de üst sınır koymuşlardır. Alt sınırdan önce ergenlik söz konusu olmayacağı gibi, üst sınıra ulaşmış kimse de fizyolojik olgunluğa ulaşmasa bile hukuken ergen sayılır.⁷⁹

Bulûğ çağı insan hayatının önemli bir merhalesidir. Bu çağın gereği olarak, insan çocukluktan çıkıp, gençlik çağına ayak basmış ve büyüklerin taşıdığı sorumluluğu taşımaya ehliyet kazanmıştır.⁸⁰ Ergenlik devresi de diyebileceğimiz bulûğ sonrası dönem, kişinin çocukluktan çıkıp yetişkin insan özelliği kazandığı önemli bir hayat merhalesidir. Ergenlikten asıl maksat kişinin aklî ve ruhî yönden ergen olması ise de bunun tespiti çok zordur ve ölçüsü de oldukça değişiklik göstermektedir. Ayrıca kişinin aklî ve ruhî gelişmesiyle biyolojik gelişmesi arasında kuvvetli bir paralellik vardır ve aklî yetişkinliğin de kuvvetli göstergesi durumundadır. Yoksa bulûğun edâ ehliyetini kazanmada tek başına yeterli hatta etkili olmayacağı açıktır. Bulûğla birlikte kişinin yeteri derecede aklî yetişkinlik kazandığı var sayıldığı içindir ki aksini gösteren bir delil olmadıkça kişi akıl ve bulûğ ile kural olarak tam eda ehliyeti kazanır. Bunun anlamı, kişinin hakları kullanmaya, sözlü, yazılı ve fiilî hukukî işlemleri bizzat yapmaya, dinî ve içtimâî mükellefiyetlere muhatap olmaya ve cezaî sorumluluk taşımaya ehil hale gelmesidir.⁸¹

Hz. Peygamber'in "*ihtilam oluncaya kadar çocuktan sorumluluk kaldırılmıştır.*"⁸² hadisi bulûğdan önce ceza ehliyetinin olmadığını ve ihtilamın bulûğ alameti olduğunu belirtmektedir. Bulûğ için ihtilamın hukuken ölçü kabul edilmesi aklî olgunluğa delil olduğundanır. Bulûğ yaşı cinsiyete göre değişiklik gösterdiği gibi, ortama, bölgenin iklim şartlarına göre de farklılık arz eder. İhtilam olma sıcak bölgelerde erken, soğuk bölgelerde ise daha geçir.⁸³

78 Cebûrî, *a.g.e.*, s, 145.

79 Aydın, *a.g.e.*, s, 189.

80 Zerkâ Mustafa, *a.g.e.*, s, 778.

81 Bardakoğlu, "Bulûğ", DİA, İstanbul, 1992, VI, 413; "Ehliyet", X, 537.

82 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.

83 Zerkâ Mustafa, *a.g.e.*, 779; Rıza, *a.g.e.*, s, 110; krş. Şensoy, Naci, *Eski Devirlerde ve İslâm'da Yaşın Cezaî Mesuliyet Üzerindeki Tesiri* İ.Ü.H.F.M, c. XIII, sy. 2, İstanbul, 1947, XIII, 528.

Bulûğun yaşla tespitiyle ilgili varid olan bir nass yoktur. Bu itibarla yaş sınırlaması içtihadî bir konudur.⁸⁴ Bulûğun alt sınırı kız çocuklarında dokuz erkek çocuklarında ise on iki yaş olarak belirlenmiştir.⁸⁵ Zamanı geldiği halde kişi bedeninde bulûğ alameti olan ihtilam vuku bulmadığında bulûğ yaş ile sabit olur. Erkeğin bulûğa ermesi, ihtilam olmasıyla; kızın bâliğa olması ise hayız görmesiyle belli olur. İhtilamın on beş yaştan sonraya kalması ise vücuttaki bir rahatsızlıktan kaynaklanmaktadır. Vücuttaki rahatsızlık akla bir zarar vermediğinden ehliyetinin varlığına hükmedilir. Kişinin baliğ olduğuna dair alametler gerçekleşmediğinde yaşına itibar edilir. Bulûğun ihtilamla sabit olduğunda ittifak olmakla beraber, on beş yaşına geldiği halde ihtilam olmayan kişinin bâliğ olup olmamasında ihtilaf edilmiştir. İmâmeyn ve Cumhur'a göre kişi on beş yaşını bitirip bulûğ alametleri görülmediği takdirde yaşına itibar edilerek bâliğ olmuş sayılır.⁸⁶ Cumhur bu görüşüne Abdullah b. Ömer den yapılan şu rivayeti delil getirmektedir: “ *Uhud savaşında on dört yaşındaydım. Savaşa katılmak için Rasulullah (s.a.v) arz edildim, kabul etmedi; Hendek savaşına katılmak için arz edildim, izin verdi.*”⁸⁷ Ömer b. Abdülaziz de bu uygulamayı esas alarak küçüklük ile büyüklük arasındaki farkın on beş yaş olduğunu belirtmiştir. Ebu Hanife dışındaki hukukçular, İbni Ömer hadisini esas alarak erkek veya kadın on beş yaşını doldurduğunda leh ve aleyhine olan her şeyden sorumlu olacağı ve had cezasını gerektiren bir suç işlediğinde had uygulanacağını görüşündedirler.⁸⁸

Ebû Hanife ise, erkek için on sekiz, bir rivayette de on dokuz, kız için ise on yedi yaş, bulûğ için son sınır kabul etmektedir.⁸⁹ İmam Şâfiî bulûğ için erkeklerde ihtilam olma, kadınlarda hayz görme; ya da on beş yaşını esas almıştır.⁹⁰ İslâm hukukçuları arasında naslarda belirtilen delilin dışında erkek-

84 Hallâf, a.g.e., s, 19.

85 Zeylaî, Fahu'd-din Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1315, V, 203.

86 Zeylaî, a.g.e., V, 203; İbn Âbidîn, a.g.e., V, 97; Ebu Zehra, el-Milkiyye, s, 286.

87 Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed, *el Câmiü's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Cihâd, 32; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Hudûd, 4.

88 Şâfiî, a.g.e., VI, 133; Şevkânî, a.g.e., V, 343; Kâsânî, a.g.e., VII, 172; Zeylaî, a.g.e., V, 203; İbn Âbidîn, a.g.e., V, 97.

89 Cessâs, a.g.e., III, 482; Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 184; İbnü'l- Hümâm, a.g.e., IX, 270; Ebu Zehra, el-Milkiyye, s, 283; el-Cerîme, s, 408; Hallâf, a.g.e., s, 19.

90 Şâfiî, a.g.e., VII, 182.

lerde bıyık ve sakalın çıkmasını da bulûğa alamet sayanlar olmuştur.⁹¹ İmam Şâfiî bıyık ve sakalı bulûğa alamet sayarken Malikiler, had cezalarında bıyık ve sakalın bulûğa alamet sayılmasında ihtilaf etmişlerdir. Bu görüşlerin kaynağı ise Hz. Peygamberin Kureyza oğullarından “bıyık ve sakalı tıraş etme çağına ulaşmış olanları”⁹² büyüklerle aynı muameleye tabi tuttuğu rivayetidir. Cessas bu rivayetin meçhul, lafzında ihtilaf ve bu uygulamanın bulûğun ihtilamla sabit olduğu nassına ters düşeceğinden hareketle hukukî bir tespitin bu gibi uygulamayla belirlenemeyeceği görüşündedir.⁹³ Bu itibarla bulûğun tespitinde, bıyıkların belirmesi, çene, yüz ve koltuk altı tüylerinin çıkması veya sesin kalınlaşması gibi yöntemler ittifakla kabul edilmiş bir yöntem değildir.⁹⁴

Bu tür alametlerin bulûğa delil olması şu nasların ışığındadır: “Çocuklarınız erginlik çağına ulaştıklarında, kendilerinden öncekiler (büyükler) izin istedikleri gibi onlar da izin istesinler”⁹⁵ ayeti ve “Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: İyileşinceye kadar akıl hastası, uyanıncaya kadar uyuyan, ihtilam oluncaya kadar çocuk”⁹⁶ hadisi ihtilamın bulûğa alamet olduğunu ifade eder.

VI - Sonuç

İnsan sağ doğumla tam bir kişilik kazanmakta, hak ve sorumluluklara elverişli hale gelmekte yani vücub ehliyetini elde etmektedir. Bu ehliyet kişinin hayatı boyunca devam etmektedir. Vücub ehliyeti olmayan kişide eda ehliyetinin olması mümkün değildir.

İnsan, akıl ve bulûğ ile eda ehliyetini kazanmaktadır. Ancak medenî ve malî konularda eda ehliyeti için “akıl ve bulûğ” ile birlikte “rüşd” şartı da aranmıştır.

Teklifi hükümler ve ceza ehliyeti için ise sadece âkil ve bâliğ olmak yeterli olmakta, ayrıca rüşd şartı aranmamaktadır.

91 İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul, 1985, II, 339; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, V, 97; Rıza, *a.g.e.*, s, 110.

92 Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, 341.

93 Cessâs, *a.g.e.*, III, 483; Sahnûn, b. Saîd et-Tennûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y, VI, 221; İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 340.

94 Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, İstanbul, 1330, II, 633.

95 24. Nur, 59.

96 Buhârî, Hudûd, 22; Ebu Dâvûd, Hudûd,17; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 118; VI, 100, 101.

İnsan, davranışlarına yön verme, olayları değerlendirme, ya da bir fiili işlemeye veya bir sözü söylemeye karar verirken aklını kullanmaktadır. Bu itibarla ceza ehliyetinin esasını akıl teşkil etmektedir.

İslâm hukuku, ceza ehliyetinin tespitinde akılla birlikte bulûğu da esas almaktadır. Zira bulûğ, akfî kuvvelerin fizyolojik olgunlaşma ile kemâle erdiğini ifade eder.

İslâm hukukuna göre çocukluk, bulûğ ile son bulmakta, fiilî bulûğ gerçekleşmediği takdirde hükmi bulûğ esas alınmakta ve ehliyet yaş ile tespit edilmektedir.

Buluğ çağının başlangıcı cinsiyet, bünye gelişimi, iklim şartları ve bölgeye göre değişiklik gösterir. Bu itibarla bulûğun üst sınırı konusunda farklı bir görüş olmakla birlikte İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu “onbeş yaş” konusunda ittifak etmişlerdir.

İslâm hukukunda fiilî ya da hükmi olarak bulûğa ermeyenler çocuk olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, onların kanuna aykırı fiillerine uygulanacak cezaya engel olduğundan had ve kısas cezasının çocuklara uygulanması imkânsızdır.

İslâm hukukunda cezaî sorumluluk ehliyet şartına bağlanırken, malî sorumluluk ve tazmin için ehliyet şartı aranmayıp fiil ile netice arasında illiyet bağının olması yeterli görülmektedir. Yani kişinin fiili sonucu meydana gelen zararlar failin ehliyetine bakılmaksızın tazmin yükümlülüğü getirmektedir. Çocuk ve akıl hastasının diyet yükümlülüğünü de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abdulazîz Buhârî, Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-Esrâr alâ Usûli'l- Pezdevî, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire, 1992.*
- Ahmed, b. Hanbel, *el-Müsned, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.*
- Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.*
- Âmidî, Seyfuddîn, *el- İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, Müessesetu'l Halebî, Kahire, 1967.*
- Atmaca, Talip, *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyeti, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.*

- Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Basım, İstanbul, 1996.
- Bardakoğlu, Ali, “Ehliyet”, DİA, c. X, İstanbul, 1994.
- _____ “Bulûğ”, DİA, c.VI, İstanbul, 1992.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, DİA, c. II, İstanbul, 1989.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Cebûrî, Hüseyin Halef, *Avâridü’l-Ehliyye İnde’l-Usûliyyîn*, Merkezü Buhûsi’-Dirâsil-İslâmiyye, Mekke, 1988.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1993.
- Çolak, Mücahit, *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyetini Etkileyen Durumlar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2003.
- Debû, İbrahim Fâdıl, “*el-Âsâru’l-Müterettibe alâ Avâridi’l-Ehliyye*”, er-Risâletü’l-İslâmiyye, sy. 168-169, byy, 1984.
- Dönmezer, Sulhi- Erman, Sahir, *Nazarî ve Tatkikî Ceza Hukuku*, I-III, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1999.
- Dural, Mustafa, *Türk Medenî Hukukunda Gerçek Kişiler*, Okan Yay, İstanbul, 1984.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es- Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Ebû Zehra, Muhammed, *el-Milkiyye ve Nazariyyatü’l-Akd fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyye*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, b.y, t.y.
- _____ *el -Cerîme ve’l-Ukûbe fi’l- Fıkhî’l-İslâmî (el-Cerîme)*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, b.y, t.y.
- _____ *İslâm Hukuku Metodolojisi*, trc. Abdülkadir Şener, Fon Matbaası, Ankara, 1979.
- Ebu’l- Bekâ, Eyyub b. Mûsâ el-Huseynî, *el-Külliyât Mu’cemü fi’l-Mustalâhât ve’l-Furûki’l-Lüğaviyye*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1993.
- Erbay, Celal, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, Göktürk Matbaası, Baku, 1995.
- Erem, Faruk, *Suç Bilimi Açısından Adalet Psikolojisi*, Adil Yay., Ankara, 1997.

- Ezbîde, Ali Ramazan Muhammed, en-Nazariyyetü'l-Âmme li'l-Ehliyye Dirâse Mukârene Beyne's-Şerî'a ve'l-Kânun, El-Menşee'tü'l-Âmme li'n Neşr ve't- Tevzî' ve'l-İ'lân, Trablus,1984.
- Gazâlî Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Dâru's-Sâdir, Beyrut, 1364.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, *İslâmda Şahsiyet Hakları*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1996.
- Hallâf, Abdulvehhâb, *el-Ehliyye ve Avâriduhâ fi's-Şerâti'l -İslâmiyye*, Matbaatu'n-Nasr, Mısır, 1955.
- Fetâva'l-Hindiyye*, [Ebu'l-Muzaffer Muhyiddîn Muhammed Bahâdır Alemgîr Avrengzîb tarafından Şeyh Nizam başkanlığında bir heyete hazırlanmıştır], Dâru'l-Fikr, byy, 1991.
- Hudarî Beg, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, el-Mektebetü't- Ticâriyyetü'l Kübrâ, Mısır, 1969.
- İsfahânî, Ebü'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed er-Rağib, *Mucemü Müfredâti'l-Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Nedîm Mer'aşlî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, Dâru-İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1987.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebu Muhammed b. Ahmed, *el-Muğni*, Dâru-İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1984.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul,1992.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sâdir, Beyrut, t.y.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul, 1985.
- İbnü'l- Hümâm, Kemaleddîn Muhammed, *Şerh'u Fethi'l Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, Nesil Yay., İstanbul, 1991.
- Kâsânî, Alâu'd-Dîn Ebu Bekr, *Bedâiü's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

- Koçak, Muhsin, “*Ehliyete Tesiri Açısından Sarhoşluk*”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 91-120, sy. V, Samsun, 1991.
- Kubeysî, Muhammed b. Mesûd, *es-Sağîr Beyne Ehliyyeti'l-Vücûb ve Ehliyyeti'l-Edâ*, İdâretü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmiyye, Katar, t.y.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Ahkamü's-Sultaniyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990.
- Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*, Hikmet Yay., İstanbul, t.y.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd, *El-İhtiyar, Li Ta'lili'l-Muhtar*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1987.
- Molla Hüsrev, Muhammed, *Mir'âtü'l-Usûl Şerhü Mirkâti'l-Vusûl*, Basın Ofset, İstanbul, 1966.
- Müslim, en-Nisabûrî, *el-Câmiü's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Mühezzeb*, byy, t.y.
- Öner, Hamdi, “*Ceza Hukukunda Ehliyet ve Mesuliyet*”, Adliye Ceridesi, sy. XI, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1943.
- Pezdevî, Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. Hüseyin, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl*, I-IV, (*Keşfü'l-Esrar*), Dâru'l Kitâbi'l İslâmî, Kahire, 1992.
- Rıza, Hüseyin Tevfik, *Ehliyyetü'l- Ukûbe fi'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye ve'l Kânûni'l-Mukâran*, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kahire, 1964.
- Sahnûn, b. Saîd et-Tennûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, t.y.
- Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, trc. Baha Arıkan, byy., Ankara, 1956.
- Selkînî, İbrahim Muhammed, *el-Müyesser fi Usûli'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'l- Fikri'l-İslâmî, Beyrut, 1991.
- Senhûrî, Abdürrezzak Ahmed, *Mesâdiru'l-Hak fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Ma'hadud-Dirâsâti' l-Arabiyyeti'l-Aliyye, Kahire, 1954.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Çağrı Yay., İstanbul, 1983.
- _____ *Usûlü's,-Serahsî*, thk. Ebu'l Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Marife, Beyrut, t.y.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, Dâru'l-Marife li't-Tibaa ve'n-Neşr, Lübnan, 1973.

- Şâtıbî, Ebu İshak İbrâhîm b.Mûsâ el-Lahamî, *el-Muvâfakât fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Şeltût, Mahmut, *el-Mes'ûliyyetü'l-Cinâiyye*, Şerh ve Ta'lîk: Ahmed Fethi Behnesî, Müessesetü'l-Halîci'l-Arabî, Kahire, 1987.
- Şener, Esat, *Hukuk Sözlüğü*, Seçkin Yay., Ankara, 2001.
- Şener, Mehmet, *İslâm Hukukunda Velâyet II*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. III, 161-180, İzmir, 1986.
- Şensoy, Naci, "Çocuk Suçluluğu - Küçüklük – Çocuk Mahkemeleri Ve İnfaz Müesseseleri" İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XV, sy. 1, İstanbul, 1949.
- _____ *Eski Devirlerde ve İslâm'da Yaşın Cezaî Mesuliyet Üzerindeki Tesiri* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XIII, sy. 2, İstanbul, 1947.
- Şevkânî, Muhammed. b. Ali, *Neylü'l-Evtâr Şerhu' Münteka'l-Ahbâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- Şeyhli, Şamil Reşid Yasin, *Avârıdu'l-Ehliyye Beyne's-Şerîati ve'l Kanun*, Matbaatu'l-Ânî, Bağdat, 1974.
- Taner, Tahir, *Ceza Hukuku, (Umumî Kısım)*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1949.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed, *el Câmîü's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Udeh, Abdülkadir, *et- Teşrîu'l-Cinâî'l-İslâmî, Mukârenen bi'l-Kânûni'l-Vad'î*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993.
- Uzunpostalcı, Mustafa, "Cenin", DİA, c. VII, İstanbul, 1993.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Türk Medeni Hukuku, Başlangıç ve Şahsın Hukuku*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1948.
- Yılmaz, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin Yay., Ankara, 1996.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-Fıkhü'l-Âm*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1968.
- Zeydân, Abdulkerim, *el Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Dersaadet, İstanbul, t.y.
- Zeylaî, Fahrud-din Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1315.
- Zuhaylî, Vehbe, *Usûlü'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1986.